

DOKUMENTUM

ADY ENDRE: A CÁR HALAI

A cári birodalomhoz tartozó lengyel területeken lezajló forradalmi mozgalmakhoz Ady Endre több alkalommal szól hozzá. *A cár halai* című cikkének az *Ének a Visztulán* c. verssel való összefüggésére már régebben rámutatott egy egymondatos glosszában Földessy Gyula,¹ a cikk egyik forrását (*Budapesti Napló*) kimutatta Vincze Géza.² A következőkben arra a kérdésre keressük a feleletet, kik voltak a cár halai, és milyen úton juthatott el a róluk szóló híradás Magyarországra.

A magyar sajtó és élén a *Népszava* az 1905-ös orosz forradalmon belül nemegyszer megemlékezett a lengyelországi eseményekről is: a varsói, lódzi, częstochowai stb. általános sztrájkokról. A *Népszava* kivonatosan közölte a Lengyel Királyság és Litvánia Szociáldemokrata Pártjának 1905. január 23-i általános sztrájkra szóló felhívását.³ A januári és februári sztrájk felölelte a Lengyel Királyság valamennyi ipari központját, és a lengyel munkásmozgalom történetében az első országos jellegű általános sztrájk volt.⁴ A *Népszava* a lengyel forradalom egyik legfőbb sajátosságaként a nemzeti felszabadító harcot jelölte meg. „Egyfelől az öntudatos szocialista propaganda által nevelt munkások céltudatos forradalmát látjuk, más oldalról pedig az egész lengyel nép forrongását az orosz zsarnokság ellen”, és éppen ez, „a lengyelek nemzetiségi elnyomása, energikus tápot ad a munkások forradalmának”, írta ez a lap pár héttel később.⁵ A lódzi felkelés idején foglalkozott jelentősebb mértékben ismét a magyar munkás-sajtó a lengyelországi forradalommal. „A június 21-i [lódzi] vérengzések óta törhetetlen energiával ragadja magával a proletariátust a forradalom...” — írta a *Népszava*. „Az egész világ szívszorogva lesi a történeendőket [...], az orosz hatalom [...] kettőzött brutalitással veti magát a forradalomra [...], mert

¹ Ady és az 1905-ös forradalom. Irodalmi Újság 1952. nov. 20.

² Ady és az orosz forradalmi mozgalmak. Századok 1956. 4–6 sz. 663. Ennek alapján közli a kritikai kiadás is: AÖPM. VII. 407.

³ Népszava 1905. január 26.

⁴ K. Grünberg, Cz. Kozłowski: Historia polskiego ruchu robotniczego 1864–1918. Warszawa, Książka i Wiedza 1962. 191.

⁵ Népszava 1905. február 16.

ennek terjedése a zsarnoki hatalomra nézve végzetes lehet.” A forradalom azonban „hősiesen védte magát és alapos remény van arra, hogy ebből a hatalmas küzdelemből a proletariátus győzedelmesen fog kikerülni”.⁶

A lódzi június 18–23-i vérengzésekre (330 halott, kb. 1000 sebesült) kitért a Függetlenségi Párt képes heti élclapja, Jókainak az *Üstökös*ből ismert álnevét viselő *Kakas Márton* is. A Rákosi Viktor szerkesztette lap egy kissé az *Üstökös* 1863. évi cárellenes versikéinek hagyományait folytatva ír alkalmi versikét, *A lódzi csapszékben* címmel – Szabolcska *Salzburgi csapszékben* c. verse nyomán. A versike keserű gúnnyal ítéli el a cári hatalmat, amely „a fegyvertelen népet könnyű szerrel megveri”, s a japán háborúban elszenvedett vereségekre célozva mondja:

Ha az ezred ott a Sahó partján volna,
A katonák sorsa hej de másként folyna!
Az is, ami folyna, hej, szívükből folyna,
S ott a Sahó mellett már csak japán volna.⁷

Az állandó sztrájkok, forrongások hatására – a japánokkal való békekötés után – október 17-én a cár kiáltványt bocsátott ki, amelyben demokratikus jogokat és a törvényhozó дума összehívását helyezte kilátásba. Válaszként Oroszország és a Lengyel Királyság munkáspártjai fegyveres fölkelést készítettek elő, míg a lengyel birtokos osztályok II. Miklós kiáltványát nagy meglepéssel fogadták. Sőt a Nemzeti Demokrata Párt vezére, Roman Dmowski azt is felajánlotta, hogyha a Lengyel Királyság autonómiát és szabad nemzeti nyelvhasználati jogot kap, kötelezi magát arra, hogy saját, azaz lengyel erők felhasználásával nyomja el a forradalmi mozgalmat, és helyreállítja a megingott társadalmi rendet.⁸

A varsói Színház-téren lezajló november 1-i tüntetés véres elnyomása következtében újabb rétegekre terjed ki a sztrájkmozgalom, sőt a dąbrowai szénmedence területén megalakul a Dąbrowai Köztársaság. 1905. november 10-én a cári hatóságok bevezették a hadiállapotot a Lengyel Királyság területén. Erre a pétervári munkásküldöttek tanácsa tiltakozó sztrájkot rendelt el, amelynek eredményeként december végén a moszkvai proletariátus fegyveres harcot kezdett, Lengyelországban szolidaritási sztrájk kezdődött, amely december 27-től január 3-ig tartott. De a moszkvai felkelést vérbe fojtották, a cári rendszer kozákokat, zsandárokat és rendőrséget vetett be a harcba.

⁶ Uo. 1905. június 27. A Népszava-adatok az MSZMP KB Párttörténeti Intézet 1957. március 27-i K-15. A/7/42/2-1957. jelzésű hozzám intézett válaszleveléből merítem.

⁷ Kakas Márton 1905. július 9. 28. sz. 8.

⁸ Grünberg – Kozłowski: i. m. 233–234.

A gyár-, kohó- és bányatulajdonosok, valamint a nagybirtokosok a katonaság segítségét kérték a cári hatóságoktól. A cári irattárakban fennmaradt utasítások, parancsok világosan mutatják a lengyel birtokos osztályok együttműködési készségét a forradalom elnyomásában.⁹

Ezeknek a megtorló rendelkezéseknek estek áldozatul a „cár halai” is. A bírósági ítélet nélkül kiszabott halálbüntetést a hadiállapot-rendelet 12. cikkelyének alapján alkalmazták arra a 16 varsói zsidó „anarchista-kommunistára”, akik az Internacionale nevű csoporthoz tartoztak. Bűnük „terrorista akciók” végrehajtása. Weis tábornok parancsára a varsói erőd parancsnoksága lövette agyon január 16-án reggel 7 órakor Jakub Goldszteint, Jankiel Pfeferert, Ghaim Rifkindet, Abram Rotkopfot, Szlama Rozenzweiget és Szalm Szajert; másnap 7 óra 30 perckor Szmul Furchwajgot, Judko Kernbajsert, David Krisztalt, Izak Szpirot és Karol Skurzat. S végül január 30-án Izrael Blumenfeldet, Froim Graumant, Kopel Igalsont, S. Mondzewskit és Mosz Puhaczot. A kivégzettek közül 1 tizenötéves, 2 tizenhétéves, 3 tizennyolcéves, 3 tizenkilencéves, 1 húszéves és 1 huszonhároméves volt, a többiek kora ismeretlen.¹⁰ — Íme a „cár halainak” története és az áldozatok névsora!

A hír első részét különben elég gyorsan közölte a *Dziennik Powszechny*,¹¹ majd 12 nappal később a krakkói szociáldemokrata *Naprzód* is lehozta az orosz nyelvű *Varsavszkij Dnyevnyik* nyomán.¹² E lapok közlései alapján hozza majd párhetes késéssel a krakkói kereszténydemokrata *Glos Narodu*, s ennek nyomán a *Gazeta Lwowska* c. kormánylap. Utóbbi a következő szöveggel: „Már néhány nap óta arról beszélnek Varsóban az emberek, hogy halászok állítólag tízegyhány, a citadellában meggyilkolt személy holttestét fogták ki. A hír túlságosan is szenzációs volt, azért nem közöltem. Ma találkoztam az egyik halással, aki részese volt a nem mindennapi fogásnak. Elmondotta, hogy valóban kifogtak a Visztulából 16, drótkötéllal egymáshoz kötözött hullát. Az arcukat szuokkal öntötték le. A holttesteket irgalmatlanul megcsonkították, többüknek hiányzott a keze és a lába. Személyazonosságukat nem lehetett megállapítani. Amikor a rendőrség tudomást szerzett erről, szigorú büntetés terhe mellett megtiltotta a halászoknak, hogy bárkinek is elmondják a halászat történetét. A holttesteket a citadella tájékán találták meg.”¹³ A hírt a magyar sajtó azonnal átvette. A *Népszava* február 13-i szá-

⁹ Carat is klasy posiadające w walce z rewolucją, 1905–1907 w Królestwie Polskim. Zebrał i opracował St. Kalabiński.

¹⁰ Adam Próchnik: Studia z dziejów polskiego ruchu robotniczego. Warszawa, Książka i Wiedza 1958. 363–65.

¹¹ Dziennik Powszechny 1906. január 18.

¹² Naprzód 1906. január 20.

¹³ Gazeta Lwowska 1906. február 13.

mában közli, de leadta az anyagot a *Budapesti Napló* is, Ady mindkét lapnak munkatársa már ekkor, az információt azonban az utóbbi lapból vette. Ti. csak a *Budapesti Napló* említi a szurokkal való arceltorzítást, és a következtetést az egész eseményből: „Minden bizonnyal forradalmároké a holttest, kiket a citadellában kivégeztek, azután a Visztulába dobtak . . .”¹⁴ Ady cikke is ehhez a befejezéshez kapcsolódik, amikor az „istentelenekekről” beszél, „akik szabadságot akartak”.¹⁵

Ady cikkében felvetett kérdésre: „Vajjon kik voltak” [a cár halai], a feleletet megadtuk fentebb. Ady írásában új elem a forradalmár, fiatal szomorú legény, aki a parton áll. Ő a költő gondolatait fejezi ki. Ady bemutatja fiatal hőst: „Nagy becsülete van neki. Két évig a citadellából hallgatta a Visztula lármáját. Mélyen leeresztett, bús, hatalmas falak rejtekében. Mert egyszer káromolta a cárt. Visszahozta különös szerencséből a fejét. De azóta szomorú és zavaros a legény.” Csak a forradalmi tapasztalattal rendelkező legény mondhatja ki irónikusan: „Hahaha itt vannak a cár halai”. Ő az, aki a halászok fejetlen zavarában a citadella felé kiabálni mer: „Az éjszaka öltetek megint? Hahaha, éljen a cár. Halakat adtatok a Visztulának.” A halak Ady cikkében a halált jelentik, amelyből majd — a forradalmárok áldozata révén — élet fakad. A cikk megírása közben Ady fantáziája jól dolgozott: a citadella kőfala a halászok szemszögéből valóban ragyoghat (de távolról sem olyan messze látható, mint a Gellérthegyen levő, ugyancsak a nemzeti elnyomást biztosító), a Visztula-parthoz közel levő katedrális harangjainak zúgása is könnyen eljut az Óvárosból Zoliborznak, a szomszédos városnegyednek a Visztula-part közelében inkább a földbe süllyesztett erődítései és a halászok közé.

CSAPLÁROS ISTVÁN

SZERB ANTAL MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETE EBEK HARMINCADJÁN

Mint — részben — érdekelt fél az alábbiakban Szerb Antal — bízvást mondhatjuk: korszakalkotó s immár klasszikussá vált — *Magyar irodalomtörténet* (Kolozsvár, 1934.) című műve utóéletének szomorú és szégyenteljes utolsó előtti fejezetét óhajtom ismertetni: a műnek az iskolai és más közkönyvtárakból való „kivonásának” történetét.

¹⁴ Vincze Géza id. cikke nyomán, 663.

¹⁵ Budapesti Napló 1906. február 14.